

Για την γλώσσα του Gramsci*

Όλα τα νεανικά έργα του Gramsci είναι γραμμένα σε «άσχημα» ιταλικά. Ο Gramsci δεν ήταν ένα παιδί με πρόωρη ανάπτυξη: έμελλε να περάσει απ' όλες τις φάσεις, τις τυπικές για έναν, εξιταλισμένο στο Τορίνο, νεαρό νότιο.

Από την πλευρά της μητέρας του, η συμβολή στην ανάπτυξη του υπήρξε αυστηρά σαρδηνιακής ιδιαιτερότητας: ο δε πατέρας του, σαν κρατικός υπάλληλος, χαρακτηριζόταν από έναν χοντροκομμένο εξιταλισμό. Πέρασε την παιδική του ηλικία και τα πρώτα χρόνια της εφηβείας του σ' ένα αγροτικό περιβάλλον, όπου η ιταλική θα πρέπει να ηχούσε στο αυτί σαν γλώσσα ξένη για τους σαρδηνούς της Ghilarza, που είχαν περισσότερες επαφές με την Αμερική παρά με την Ιταλία. Ο Gramsci θα πρέπει να άκουσε τα πρώτα του ιταλικά από τα χείλη των «ιδιόρρυθμων» καθηγητών του της λογοτεχνίας, δασκάλων στο ιδιωτικό γυμνάσιο του Santu Lussurgiu. (Και δεδομένου ότι οι τελευταίοι πρέπει να αποδείχνουν το κύρος τους, έστω κι όταν δεν είναι υποχρεωμένοι, τα ιταλικά τους θα πρέπει φυσικά να ήταν μια διαρκής, γελιογραφική προσπάθεια προσέγγισης, ενός καθαρευουσιάνικου και πομπώδους ουμανισμού). Ο Gramsci, σαν φτωχό και παραμερισμένο παιδί που ήταν, εθίωσε και εσωτερίκευσε σε βάθος κάθε γεγονός της παιδικής του ηλικίας: και από τότε και για ολόκληρη τη ζωή του, ένιωθε ντροπή και θα πρέπει επίσης να σημαδεύτηκε βαθιά από το μειονέκτημα μιας άρνησης του πρώιμου εαυτού του στην οποία τον υποχρέωσε η επαφή με μια επίσημη ιταλική γλώσσα που αντιπροσώπευε την κουλτούρα και την απελευθέρωση.

Πράγματι, όλα του τα γραπτά μέχρι το Ordine Nuovo, συμπεριλαμβανομένου εν μέρει και αυτού, φέρουν το στίγμα αυτής της εσφαλμένης πρόσληψης, αυτής της ψευδεπίγραφης απελευθέρωσης.

*** ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ**

Το κείμενο αυτό μεταφράστηκε από το βιβλίο Approaches to Gramsci, Λονδίνο 1982, που επιμελήθηκε η A. S. Sassoon.

Μοιάζει αδύνατον για έναν άνδρα του αναστήματος του Gramsci να μην είναι σε θέση να αντιπαρέλθει μια γλώσσα που εκφράζει μόνο τα πιο τετριμμένα συναισθήματα. Κάποιος με την προσήλωσή που είχε ο Gramsci στη λογική – και ξαφνιάζει μάλιστα κι η ίδια η ύπαρξη μιας τέτοιας κλίσης – θα έπρεπε να απορρίψει αμέσως την στομφώδη έκφραση της λόγιας ιταλικής. Όμως, από το 1914 μέχρι το 1919, η γλώσσα του δεν διαθέτει άλλη ικανότητα από εκείνη της συγκινησιακής της σύλληψης ή της εμπαιχούς διάστασης μιας ιδέας, με μια ένταση τυπική ενός «βοτσιανού»¹ ιρρασιοναλισμού, αν και τα καλύτερα σχετικά παραδείγματα είναι μάλλον σπάνια. Κατά τ' άλλα, η γλώσσα του είναι εντελώς ουμανιστική με κλίση προς τον ρομαντισμό, τον οποίο είχε οικειοποιηθεί με πολύ θόρυβο και μανία ο προσοσιαλιστικός ουμανισμός, ο πλέον άμεσος γλωσσικός πρόγονος στον οποίο λογικά μπορούσε να στραφεί ο Gramsci (και τον οποίο ποτέ δεν ξέχασε).

Είναι πιθανότατα αυτή η γλώσσα, εξαγνισμένη και μυθοποιημένη, προς την οποία επιστρέφει ο Gramsci όταν φτάνει να συλλογίζεται μια ενδεχόμενη γλώσσα της κομμουνιστικής ηγεμονίας: και είναι πάλι ακριβώς αυτή, η γλώσσα του μαρξιστικού ουμανισμού, ενισχυμένη με το πνεύμα της αντίστασης, την οποία πολλοί πολιτικοί σήμερα αναγνωρίζουν σαν ηγεμονική γλώσσα του κομμουνισμού). Χρειάζεται κανείς όλη την υπομονή ενός φιλόλογου, όλη την αγάπη που εμπνέει η μορφή του Gramsci για να διαβάσει τις σελίδες που γράφτηκαν εκείνα τα πέντε χρόνια.

Ένα διαφορετικό είδος γλώσσας βοήθησε για πρώτη φορά τον νεαρό Gramsci να αποβάλει τις υπερβολές του εκφραστικού ουμανισμού, η γλώσσα της επιστήμης – που ήταν ιδιαίτερα τότε, μια μη ιταλική γλώσσα.

Κατά συνέπεια, μετά μια ουμανιστική φάση (πάντοτε το πρώτο βήμα για έναν ικανό νεαρό του νότου που αποφασίζει να μετακινηθεί προς την Βόρεια Ιταλία), έμελλε να ακολουθήσει μια γαλλική φάση. Το Τορίνο, πόλη του εξιταλισμού του, παίζει σχετικά κάποιο σημαντικό ρόλο. Ασφαλώς, η πολιτισμική παράδοση του Τορίνο θα είχε επίπτωση στη γαλλική του φάση, αλλά το σημαντικότερο παραμένει το διάβασμα, απ' ευθείας από το πρωτότυπο, των κειμένων που διαμόρφωσαν αυτήν τη νέα φάση στην παιδεία του. Η γαλλική επίδραση πάνω σε ένα γλωσσικό σώμα τόσο εύθραυστο, ανακόλουθο και ελλειπτικό, όπως ήταν πραγματικά, τα ιτάλικά του Gramsci, είχε ακραία και δραματικά αποτελέσματα.

Όχι τόσο επειδή μπορεί να εντοπίσει κανείς την παρουσία εισαγομένων γαλλικών εκφράσεων, όσο μάλλον λόγω της ανασφάλειας που επιφέρει η γαλλική επιστημονική επικοινωνία σ' αυτό το εκφραστικό, ιρρασιοναλιστικό είδος ιταλικών. Σε δυο μόνο από τις σελίδες του Gramsci από το 1919, μπορώ να υπογραμμίσω μερικές λέξεις και εκφράσεις: *interrotiti* (μια μη-ιταλική διατύπωση για το «τρομοκρατημένο»), *mobilizzati* («κινητοποιημένοι», γαλλικός τύπος του ιταλικού *mobilitare*), *devastazioni irrevocabili*, (κατά λέξη, «ανεπανόρθωτες καταστροφές») *non si è generata per la nostra azione politica* («δεν προκλήθηκε από την πολιτική μας δράση», η χρήση από τον Gramsci του *per* αντί του *a causa della*, «οφείλεται στην», «εξ αιτίας της») είναι ένα παράδειγμα ανακριθούς σύνταξης) *sterminate comunità di dolore a di aspettazione* («απέραντες (τεράστιες) κοινότητες του πόνου και της προσδοκίας (ελπίδας)»), *servigi* («καθήκον» στην παλιά τοσκανική διάλεκτο, π.χ. όπως χρησιμοποιείται από τον Βοκάκιο: «άφησε αυτή τη δουλειά (καθήκον) σε μένα», ή επίσης μια πράξη που γίνεται προς όφελος άλλων, χωρίς απαίτηση ανταπόδοσης). Ας μη σημειωθεί μια λέξη που παρουσιάζεται αδιάκοπα, η λέξη *officina* («ατελιέ» ή «εργαστήριο») αντί της λέξης *fabrica* («εργοστάσιο») η οποία επικρατεί μετά το 1919.

Μόνο όταν φτάνουμε στο Ordine Nuovo, δηλαδή, όταν ο πρωτότυπος τρόπος σκέψης του Gramsci αρχίζει να ωριμάζει μέσα από μια αυθεντική, προσωπική εμπειρία (και που η

σεμνότητα πάντοτε έκανε τον Gramsci να ζει σαν να ήταν απρόσωπη), βλέπουμε μια γλώσσα να καθίσταται για πρώτη φορά δυνατή και κατά κάποιο τρόπο απόλυτη.

Ωστόσο, η αδεξιότητά του, η δειλή μαθητική τάση του για πειράγματα, επαγγελματικά αστεία και λογοπαίγνια, λατινικές κοινοτοπίες κ.λ.π., επανεμφανίζονται αν και λιγότερο συχνά κάθε φορά που ο Gramsci επενδύει κάποια ιδέα, ή μάλλον μιαν εξαντλημένη ιδέα, με μια συγκινησιακή φόρτιση (και πιο συχνά σε πολεμικές ή λιβελλούς).

Μέσα από μια επίμονη, σχεδόν θρησκευτική μαθητεία στον ορθό λόγο, ο Gramsci ξεπερνάει τον ιρασιοναλισμό της λόγιας γλώσσας που υιοθέτησε η ιταλική αστική τάξη μετά την ενοποίηση, σε τέτοια έκταση ώστε όποτε θέλει να εκφράσει μια σκέψη, η γλώσσα εξαφανίζεται και μετατρέπεται σε διαφανές ενδιάμεσο της σκέψης. Ίσως, αν εξετασθεί ψυχρά, και παραβλέποντας το περιεχόμενό της, αυτή η γλώσσα να μπορούσε να θεωρηθεί

25
 Gramsci
 6 giugno 1927
 Carissima mamma;
 ho ricevuto la tua lettera del 23 maggio e in
 fatto perché mi hai scritto a lungo e mi hai mandata
 e tante notizie interessanti. Di solito sempre scriviamo
 così e mandiamo sempre tante notizie sulle nostre locali
 anche se a te non sembrano di grande importanza. Per essere
 più precisi che a Ghilarza apparessimo altre 3 com-
 munitate quali sono? e poi che significano le queste
 aggregazione e che conseguenze? E non un solo federato
 e una consultazione municipale, ma le scuole, per esempio, come
 le vanno organizzate? L'istruzione in ogni altro le comuni
 la prima scuola elementare e appena a bambini di Marshall
 e di Bonmuroval dovremmo ogni giorno venire a scuola
 per la prima classe? Malgrado un danno enorme
 nuovo? da imposte che a Ghilarza proprietà di Tocco
 in tutti questi comuni apparessimo saranno spese nelle scuole
 o saranno spese per abbattere Ghilarza? Questo

επίσης «άσχημη» από έναν καθαρολόγο, από έναν ευαίσθητο γλωσσολόγο: άσχημη, με την έννοια ότι είναι υποβαθμισμένη, εξευτελισμένη από χυδαία εγχειρίδια, ότι είναι πολιτικό ιδίωμα, με μεταφρασμένους όρους, σηματοδομένη από μια ανεξίτηλη σφραγίδα επαγγελματισμού και εκγαλλισμού. Αλλά όλα αυτά τα χαρακτηριστικά της, υποχωρούν μπροστά στην ικανότητά της να λειτουργεί, μια ευχρηστία που την καθιστά με έναν ιδιόρρυθμο τρόπο απόλυτη. Όμως, αρκεί να ανακύψει κάποτε ξανά κάποιο από τα παλιά συμπιεσμένα και ανεπαισθήτα κατάλοιπα του ιρρασιοναλισμού και ο Gramsci, όχι αρκετά εκπαιδευμένος για να το δαμάσει γλωσσικά, πέφτει θύμα του και η γλώσσα του υποκύπτει στην αβεβαιότητα και τον στόμφο των πρώτων σελίδων της νεότητάς του.

Μόνο στα γράμματα του από την φυλακή, προς το τέλος της ζωής του, συνδυάζει με επιτυχία τον ιρρασιοναλισμό και την εφαρμογή της λογικής.

Αλλά δεν είναι πλέον ένας ενστικτώδης ιρρασιοναλισμός, συνακόλουθος μιας συγκινησιακής έκρηξης ή ενός πολεμικού μένους, που προσδίδει αίγλη σε μια ορθή πολιτική λογική.

Σε τέτοιες περιπτώσεις, ο ιρρασιοναλισμός συγκαλύπτει μια ιδεολογική βραχύπνοια, την απουσία ενός συνδετικού κρίκου στον συλλογισμό.

Κατά την νεότητά του, πράγματι, η εκφραστική αδυναμία των ιταλικών του Gramsci χρησίμευε για την κάλυψη κενών οφειλομένων σε πολιτική απειρία ή ακριβέστερα, κενών στον ίδιο τον σοσιαλισμό εκείνο, στον οποίο είχε προσχωρήσει.

Προς το τέλος της ζωής του, αντίθετα, το ζήτημα είναι πλέον να δοθεί αφηγηματική, ζωντανή φωνή στα πιο ταπεινά και τυχαία γεγονότα της ζωής, σε μια ποικιλία μυστηριωδών και ανορθολογικών λεπτομερειών και σε ότι περιλαμβάνεται στην «φυσική ποίηση» από την οποία σφύζει η καθημερινή ζωή.

Τότε, η δύναμη της ορθολογικής συνήθειας που κυριάρχησε τόσο καιρό πάνω στη γλώσσα, άσχετα τι απέκρυπτε, έρχεται σε επαφή, με αυτόν τον ελεγχόμενο ανορθολογικό πυρήνα (όχι πλέον έναν απόλυτα συνδετικό κρίκο, έναν παραλογισμό ή ένα κενό στην ίδια τη λογική, αλλά ένα μυστήριο το οποίο η λογική αναγνωρίζει και ονειρεύεται) και χρωματίζεται με ένα είδος πάθους, το οποίο με κάποιο τρόπο, με κάποια θαυμάσια όσμωση ή κάποια ασυνείδητη αμοιβαιότητα, που εκδηλώνεται στα βάθη της γλώσσας, μας κάνει να σκεφτούμε κάποιους ευπλαχνικούς, διαυγείς και *sotto voce* στίχους του ποιητή Umberto Saba:

*No, il comunismo
non oscurerà la bellezza e la grazia!
(Όχι, ο κομμουνισμός
δεν θα σκιάσει την ομορφιά και τη χάρη!)*

Αναρωτιέμαι, σ' αυτό το σημείο, ποια θα πρέπει να ήταν η προφορική γλώσσα του Gramsci. Ζήτησα από τον Terracini² (μόλις πρόσφατα τον άκουσα να μνημονεύει τον φίλο του με ένα τέτοιο τρόπο που θα έκανε σίγουρα τον συγγραφέα του *Scorciatoie, Raccontini* ή της *Αυτοβιογραφίας* να ζηλέψει: τα προφορικά ιταλικά του με μια δομή διαποτισμένη από την διάλεκτο, με μια πηγή αληθινά μυστηριώδη που επιπροσθέτει μια ένταση στην μορφή τους), και αυτός μου έδωσε την απάντηση που ακριβώς περίμενα. Στα γραφτά του ο Gramsci καταφεύγει οριστικά σε κάποια «ομιλούμενη» ιταλική: ο τεχνικός νεολογισμός, διατηρεί τις πολιτικές του ρίζες, όπως όροι παρμένοι από την μαρξιστική επιστήμη. Αλλά τέτοιου είδους «τεχνικαλισμοί» όλοι γνωρίζουμε ότι είναι (ας πούμε) διεπαγγελματικοί, εκτός και αν πρόκειται για συνδικαλιστικούς στόχους που απαιτούν εξειδίκευση. Επίσης, όπως είδαμε, υπάρχουν ρητορικά χωρία στον Gramsci που προέρχονται όμως από μια μη – ιταλική ρητορική παράδοση – η ιταλική παράδοση εκείνη την εποχή έδωσε τον Annunzio. Και

γνωρίζουμε επίσης το προφορικό αντίστοιχο αυτής της συγκεντρωτικής ντ' ανουντσιανής παράδοσης: οι εναπομείναντες εθνικιστές εξακολουθούν να το χρησιμοποιούν, μαζί με την ανώτατη στρατιωτική ηγεσία παρατείνοντας έτσι την επιβίωση μιας αυταρχικής αισθητικίζουσας «απαγγελίας». Εδώ βρίσκεται κανείς μπροστά στο φαινόμενο ενός ιδιαίτερου *birignao*³, πιθανότατα συνομήλικο του αντίστοιχου θεατρικού.

(Αναπόφευκτα, είμαι αναγκασμένος να προχωρώ ψηλαφητά σχεδόν στα σκοτάδια, εφ' όσον δεν υπάρχει εγγεγραμμένο υλικό τεκμηρίωσης για να το συμβουλευτώ ή για να δώσει βάρος σ' ότι γράφω. Οι Ιταλοί ποτέ δεν υπήρξαν φωνολόγοι. Η μικρή μαρτυρία που υπάρχει δεν φαίνεται να προηγείται του έτους όπου εφευρέθηκαν τα ηχογραφικά μηχανήματα. Μικρή αλλά πολύτιμη μ' άλλα λόγια, αναφορικά ως προς την «συνέχεια» της προφορικής ιταλικής παράδοσης, ανεξάρτητα από το τι θάθελε να γνωρίζει κανείς για αυτή την παράδοση την εποχή της ιταλικής ενοποίησης).

Στην ομιλία επομένως, ο Gramsci χρησιμοποιούσε μαζί, διαχρονικά, δύο γλώσσες και δύο γλωσσικές παραδόσεις.

Όταν είχε την ευκαιρία να διαβάξει δυνατά κάποιο από τα γραπτά του, ο Gramsci, επρόφερε τις γραμμένες λέξεις και αυτές αναπαριστάνονταν σαν τέτοιες στους ακροατές του (τα αυτιά τους εκείνη τη στιγμή, διαμεσολαβούσαν την αναπαράσταση των λέξεων σαν γραμμένες λέξεις, στην οπτική τους απεικόνιση), επίσης θα συνέτασσε τους φθόγγους του, σύμφωνα με πρότυπα, τονισμούς και εμφάσεις της φωνής κ.τ.λ., κ.λ.π..... τα οποία βρίσκονταν σε σχέση καθαρά τυπικής συνύπαρξης με την γραπτή γλώσσα: σαν φτωχές σχέσεις, επενδυμένες με τα ρούχα αντίστοιχων πλούσιων.

Τα τρία θεμελιώδη στοιχεία προφοράς των ιταλικών του Gramsci, δηλαδή, η προφορά της σαρδηνιακής διαλέκτου, η πιεμοντέζικη διάλεκτος και τα γραφειοκρατικά-επαγγελματικά ιταλικά της μικροαστικής τάξης, τα οποία επίσης εκείνη την εποχή έγιναν ένα προφορικό Κοινή δημιουργημένο πάνω στους κανόνες της προφορικής Φλωρεντιανής – όλα αυτά τα στοιχεία είναι σε μεγάλο βαθμό κατώτερα του επιπέδου της γκραμισιανής «γραπτής γλώσσας», η οποία αφομοιώνει τον Hegel, τον Marx, την προοδευτική γαλλική κουλτούρα και μια βαθιά, και με προσωπικό τρόπο καμωμένη τέλεια ανάγνωση των ιταλών κλασικών κ.ο.κ.

Η ανασφάλεια, η φτώχεια, η μιζέρια, η αόριστη γενικότητα της προφορικής γλώσσας του Gramsci (όπως ακριβώς συμβαίνει με κάθε άνθρωπο ιταλικής κουλτούρας και τότε και τώρα), είναι αναντίστοιχη της σιγουριάς, του πλούτου, της απόλυτης ποιότητας τόσων πολλών από τα γραπτά του – ή πραγματικά, τον προφορικό του λόγο, ακόμα και τον αυτοσχέδιο, που όμως είναι στενογραφημένος, δημοσιευμένος και διαβάζεται με τα μάτια.

Μετάφραση: Σάκης Δρόσος

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Από το *La Voce*, σημαντικό φιλολογικό περιοδικό, που ηγήθηκε ενός κινήματος ανανέωσης της ιταλικής κουλτούρας σε μια ευρωπαϊκή προοπτική.
2. Σύγχρονος του Gramsci και κομμουνιστής ηγέτης κατά την μεταπολεμική περίοδο.
3. Μια ανούσια, επιδεικτική, οπερετική απαγγελία που υιοθετείται από ηθοποιούς και τραγουδιστές.